

Держевич Н. А.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри німецької філології та методики навчання німецької мови
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

СЕМАНТИКА ПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ ІЗ ПРЕФІКСОМ *er-* У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Анотація. У статті проаналізовано мовну комунікацію, її складний інтегральний процес, зорієнтований передавати інформацію, відображати соціальну поведінку та соціальні стосунки між людьми. Різноманітність цих стосунків відтворена у висловлюваннях, які є продуктом дій або мовних актів. Структура послідовностей мовних актів втілюється у зв'язному тексті. Такі ознаки тексту, як розгорнутість, послідовність, зв'язність, завершеність, характеризують його як основну одиницю комунікації. Деякі з цих ознак належать до його зовнішньої форми, інші – до внутрішньої. Сукупність мовних засобів разом зі змістом створюють зовнішню форму тексту, тобто це те, що безпосередньо сприймається читачем. Усе, що читач розуміє, становить внутрішню форму тексту, тобто мисленнєве утворення, яке формується в інтелекті і співвідноситься із зовнішньою формою не частково, а повністю, відповідає сукупності всіх мовних засобів. Існує думка, що текст повинен бути підготовленим попередньо з метою особливого відбору його елементів, розгорнутої і більш чіткої його організації. У такій підготовці тексту передбачено наявність комунікативного завдання, що визначає необхідний вплив на того, з ким здійснюється спілкування. Комунікативне завдання керує процесом формування задуми, є цілісним інтелектуальним утворенням, що моделює у згорнутому вигляді зміст майбутнього тексту. Отже, мовні засоби відбираються й організуються для формування конкретного і цілісного способу вербалізації змісту, який відповідає задуму автора. Постійне поповнення лексики тієї чи іншої мови похідними словами є придатним матеріалом для вивчення шляхів функціонування мови, її зв'язку з розвитком суспільства. Особливо широкі перспективи відкриває вивчення семантичної структури у контексті нового похідного слова, яке здатне фіксувати безпосередній акт словотворення, а також інтерпретувати вжите у ньому новоутворення. Похідне слово як одиниця тексту набуває здатності зберігати інформацію, яка пов'язана з формуванням його структури на основі відображення різних словотвірних значень і слугує для одночасного передання цієї складної інформації.

Ключові слова: похідне слово, семантична структура тексту, синтаксична одиниця, комунікативна функція, словотвірний процес, мотивувальна ознака.

Постановка проблеми. Об'єктивно і закономірно звертатися до текстової проблематики, що базується на зв'язку та взаємодії мовних одиниць у процесі їх функціонування. Результатом такої взаємодії є те, що у визначенні змісту мовних одиниць одного рівня слід звертатися до одиниць вищого рівня (тексту), оскільки спілкування відбувається за допомогою не окремих речень, а тексту, який є різновидом вислов-

лювання і головним мовним елементом комунікації [3, с. 68], а також «мовним комплексом, який утворений за правилами граматики і який створює змістовно завершену, кінцеву, інтегровану, впорядковану послідовність речень, що забезпечують лінійне розгортання теми» [3, с. 5]. Текст відображає процеси відбору, поєднання, вживання мовних, зокрема й словотвірних засобів. У теорії тексту вивчаються речення, їх зв'язки з іншими реченнями як частинами цілого тексту. Завдання лінгвістики тексту мовознавець Л. Бархударов визначає як виявлення та встановлення схем побудови тексту або правил текстоутворення [1, с. 17]. Зміст, відображений у тексті, не є таким, яким він існує в мисленні, адже він організовується на основі своїх закономірностей, спрямованих на забезпечення оперативності мислення, яке представлено у тексті у формі послідовності мовних одиниць.

Повнозначна одиниця мови (тобто слово) виконує у тексті не тільки власне номінативну функцію, бо будь-який текст – це насамперед послідовність номінативних знаків, серед яких (поряд з іншими) виділяється похідне слово, але й комунікативну.

Мета статті – показати номінативну, комунікативну та інформативну функції похідного дієслова у тексті. Об'єктом роботи є похідні дієслова з префіксом *er-*, предметом – комунікативні функції похідних дієслів із префіксом *er-* у художньому тексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслену тему досліджували такі відомі лінгвісти, як А.С. Бархударов [1], І.Р. Гальперин [2], Г.В. Колшанський [3], Е.С. Кубрякова [4; 5], А.М. Науменко [6], М.М. Полужин [7], В.І. Швед [8].

Виклад основного матеріалу. Одним з основних завдань словотвору є поповнення наявного словникового складу мови, потреба в узгодженні форми та змісту вторинних одиниць номінації з їх майбутніми синтаксичними ролями, а також із їх функціями щодо всього тексту, його раціональною організацією, як стверджує Е. Кубрякова, тому виникнення системи словотвору з усіма її засобами та моделями чітко пов'язане і з потребою в нових позначеннях і лексемах [4, с. 179]. Похідне слово (поряд з іншими мовними одиницями) є необхідним лексичним наповненням тексту, а текст є «резервуаром» для наповнення похідними одиницями, джерелом породження їх семантики, тобто існує двобічний зв'язок між змістом похідного слова і загальним розумінням тексту. Як стверджують науковці І.Р. Гальперин, Е.С. Кубрякова, М.М. Полужин, на межі лінгвістики тексту і словотворення виникає низка питань, які пов'язані з використанням словотворення в «інтересах» тексту, а зі «службою» тексту – словотворення, що свідчить

про розширення сфери вивчення функціонування похідного слова [2, с. 23; 5, с. 53; 7, с. 44]. Комплексний характер значення словотвірних одиниць, семантико-функціональна кореляція більшості похідних слів із відповідними синтаксичними структурами зумовлюють можливість і необхідність використання вторинних найменувань, які слугують для комунікації, є у реченні певним чином оформленою одиницею відповідно до її комунікативного завдання [3, с. 179].

Однією з основних функцій словотвірних засобів, способів та моделей, які реалізуються в процесах комунікації, вважають функцію тематичної організації висловлювання [8, с. 115]. Тематичне розгортання тексту полягає у розкритті змісту, конкретизації, тлумаченні понять, які становлять основний зміст висловлювання.

Дериваційний формант і твірні основи як елементарні словотвірні одиниці беруть участь у формально-семантичній організації тексту не самостійно, а у відповідних словотвірних структурах. Текстоорієнтована актуалізація слів забезпечує єдність текстового ряду, сприяє його композиційній завершеності. Структурна єдність тексту часто реалізується за допомогою простого повторення словотвірних конструкцій:

Bei Tische, in Gegenwart Musas, berichtete Rabbi Benjamin von seinen Reisen. Auf Fragen von Jehudas erzählte er von den Juden des Ostens. Er erzählte von dem Resch Galuta [11, с. 258].

Morgen erstatten wir die Anzeige. Aber wie sollte ich Anja dazu bewegen, Anzeige zu erstatten? [13, с. 152, 153].

У наведених прикладах похідні дієслова зв'язують текст шляхом повтору і вносять у зміст речення однакове значення, чим формують його змістовно-структурну завершеність.

Із погляду закономірностей побудови тексту найбільш текстоорієнтованим та текстозумовленим вважають використання в ньому похідного слова, якому передує твірне. Оскільки дериват можна розглядати як форму твірного слова, яка закріплює наявність і значення тих його семантико-синтаксичних властивостей, які визначають функцію твірного слова в тексті, то закономірно, що похідне слово в мовленні може вживатися в поєднанні з його твірним. Вибір мотивувальної ознаки для нового позначення, вибір адекватної структури найменування і певного словотвірного засобу для її створення, граматичне оформлення новоствореної одиниці – усі ці норми та вимоги є необхідними для введення деривата в текст. Утворення похідного найменування завершується виникненням нової морфологічної одиниці, яка отримує статус слова. Найпростішим є трансформування неперехідного безпрефіксного дієслова у перехідне префіксальне:

Unausstehlich war ihm ein Mensch, der nicht hin und wieder einen Tropfen trank [14, с. 75]. / *Der Arzt hat von einem Fall berichtet, wo eine Frau in einem noch flacheren Rinnsal ertrank* [16, с. 66].

У наведеному прикладі твірне дієслово трансформується у префіксальний дериват. Якщо у контексті використано похідне слово й мотивувальну його одиницю, то сприйняття похідного відбувається через опору на це мотивувальне слово: утворювана опозиція з одиниць, що співвідносяться, гарантує глибше сприйняття вираженого ним змісту [7, с. 69].

Der Junge erstrahlte. Seine Augen glänzten auf; sein ganzes Gesicht strahlte vor Freude [16, с. 91].

Більшість контекстів фіксують такий порядок використання словотвірної пари, який відображає природний процес

словотвірної мотивації («твірне – похідне»). Оскільки в такому разі дериват як вторинна номінативна одиниця здійснює номінативну функцію, спираючись на попереднє твірне слово в складі мотивувального судження, то словотвірна пара «твірне – похідне» є засобом реалізації анафоричних зв'язків у тексті.

Досить поширеними та продуктивними способами реалізації зв'язності тексту є синонімічні заміни. Характеризуючи такі зв'язки, розрізняємо лексичні, синтаксичні та лексико-синтаксичні синоніми.

Семантичний зв'язок у тексті забезпечують лексичні синоніми *erreichen, erlangen*/досягнути, *ermutigen, ermuntern*/підбадьорити:

Gelobt seist du, Adonai, Unser Gott, der du mich hast erreichen und erlangen und erleben lassen diesen Tag [11, с. 29].

... dass ich sie nicht etwa in ihrer Traurigkeit und Schwermut bestärken wollte, sondern im Gegenteil durch die unerhöhte Schönheit dieser abendlichen Gedichte ermutigen und ermuntern [11, с. 206].

Синтаксичний склад сучасної літературної мови є складною і рухомою семантичною єдністю процесів та явищ, де кожне речення пов'язане з реченнями інших моделей, із реченнями, які регулярно модифікують склад його вихідної моделі, тому важко уявити структуру речення, в якій відсутні синонімічні кореляції. Умовою синтаксичної синонімії, яка забезпечує можливість вибору засобів для побудови мовленнєвих одиниць, є не тільки чітке співвіднесення подібностей та відмінностей між потенційними варіантами вираження типового значення, але і збереження типу тексту, частиною якого є ця конструкція, його комунікативних характеристик.

Ich dachte an das Harz, das einem auf den Rücken tropfte, an den Duft des Shampoos, daran wie der Schnee im Licht des Feuers glitzerte. Ich erinnerte mich an das Gefühl, im Bademantel über den Hof zu gehen. All das würde ich nie mehr erleben. Ich dachte an meine Kindheit, an dem Moment zwischen dem Essen und dem Eintreffen des Weihnachtsmanns. Ich sehnte mich zurück nach dem erwartungsvollen Gefühl, dass meinen ganzen Körper erfasste [13, с. 202].

Використання низки синонімічних слів *dachte*/думати, *erinnerte mich*/згадувати, *erleben*/пережити, *sehnte mich*/тужати за чимось, *erfasste*/охопити поєднує текст, семантично визначаючи важливість певного фрагмента, і створює синтаксичну синонімію.

У наступному прикладі синтаксичні конструкції *redet kein Wort mit mir mehr*/не говорить мені жодного слова, *von sich gibt*/щось від себе видає, *murmelt*/промовляє, які містять складники словотвірної одиниці, експлікують предикативні зв'язки, приховані в похідному слові *erzählt*/повідідає:

So erzählt er das alles. Danach gibt er mir die Bilder zurück und sagt.... Er redet kein Wort mehr mit mir. Das Erste, was er Stunden später in meine Richtung wieder von sich gibt, ist „Ja!“... und murmelt dabei ständig von Sodom und Gomorra [10, с. 206].

У художньому та публіцистичному текстах синтаксична синонімія дуже часто взаємодіє з лексичною. Похідне слово з його комплексною семантикою створюється не тільки із суто лексичною метою, але й для здійснення цією одиницею складніших граматичних, номінативно-комунікативних та синтаксичних функцій [4, с. 198].

Так, у прикладі бачимо дієслова із синонімічною семантикою «дізнаватися, почути, згадати», які представлено у різних

граматичних формах: кондіціоналіс *I würde erfahren*, інфінітивна конструкція *um zu hören*, імперфект пасив *konnte nicht geklärt werden*, *wurde nicht erwähnt*.

Wenn es sich um Heikki handelte, würde ich von Kalle erfahren. Ich kam gerade rechtzeitig von der Arbeit nach Hause, um die Abendnachrichten zu hören. Die Identität des aufgefundenen Toten konnte bis jetzt nicht geklärt werden. Die Mütze mit dem Schriftzug wurde allerdings nicht erwähnt [13, с. 207].

Для лексико-синтаксичних синонімів характерною є низка кількісних ознак, які поєднують різнокореневі і виражені у тексті різними синтаксичними конструкціями основи:

Als sie noch ganz klein war, hatte der Vater ihr flüsternd bedeutsam gesagt, sie gehöre zur Familie Ibn Esra's. Später dann, als sie größer war, hatte er ihr eröffnet, dass er Moslem sei, und er hatte ihr erzählt von jüdischen Lehren und Sitten. ...es war jenes törichte Mitleid Laylas gewesen genauer zu erkunden, was denn diese Juden waren [9, с. 39].

Одночасне використання у тексті дієслів із префіксом *er-* у різних граматичних формах, а також різноманітність їх структурної побудови (віддієслівні деривати *erzeugen, erlesen, відіменниковий дериват erlauben, відприкметниковий дериват erneuern*) фіксують послідовність подій у тексті:

Ihre Weber stellten kostbare Teppiche her und erlesene Tuche. Schwerte, Degen, Dolche wurden erzeugt. Die Schifffahrt der spanischen Moslems Erziehungssystem erlaubte einem jedem, sich zu bilden. Sie erneuerten die hebräische Dichtkunst [11, с. 10].

Виразниками спільної семантики, що сприяють підсиленню єдності текстового ряду й орієнтиром для яких є значення «згадати», є низка словосполучень *hatte ich keine Ahnung, war deutlich in Erinnerung, wusste ich*.

Nun hatte ich keine Ahnung, was ich mit ihm machen sollte. Der feste Griff, mit dem er mich gepackt hatte, war mir noch deutlich in Erinnerung. Von Anja wusste ich, dass Heikki sich oft mit seinen Saufkumpanen prügelte. Wenn er sich nun an mich erinnerte? [13, с. 155-156].

Висновки. Як бачимо, похідне слово з його специфічною семантикою створюється не лише з лексичною метою, а й для здійснення цією одиницею складних та різноманітних граматичних, синтаксичних та номінативно-комунікативних функцій. Роль похідного слова у процесі породження тексту виявляється у його призначенні бути засобом текстових номінацій. Деривати у формально-семантичній структурі тексту забезпечують семантичну компресію, що криється у їх здатності виражати семантику, співмірну зі значенням синтаксичних одиниць, а також граматичну перекатегоризацію ознакових значень, що вможлиблює для них нові комунікативні функції. Проведене дослідження не вичерпує порушеної проблематики й окреслює низку перспектив щодо подальших розвідок, котрі вбачаємо у залученні ширшої бази наукових матеріалів.

Література:

1. Бархударов А.С. Текст как единица языка и единица перевода. Лингвистика текста. Москва : 1974. 150 с.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Наука, 1981. 137 с.
3. Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. Москва : Наука, 1984. 174 с.
4. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. Москва : Наука, 1981. 224 с.

5. Кубрякова Е.С. О связях между лингвистикой текста и словообразованием. Лингвистические проблемы текста: [сб. науч. труд.]. Москва : 1983. Вып. 217. С. 50-58.
6. Науменко А.М. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики). Вінниця : Нова Книга, 2005. 416 с.
7. Положин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення. Ужгород : Вид-во Закарпаття, 1999. 235 с.
8. Швед В.И. Словообразование и текстообразование (на материале нем. языка). Вопросы языкознания. 1985. № 4. С. 115-121.
9. Bredel W. Die Väter. Berlin und Weimar: Aufbau Verlag, 1967. 444 S.
10. Falk Rita Sauerkraut-Koma. Ein Provinzroman. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2013. 245 S.
11. Feuchtwanger L. Die Jüdin von Toledo. Aufbau Verlag: Berlin, 1956. 476 S.
12. Knaul S. Schützenhilfe für Scharon. Die Welt. 2003. № 60. S. 24.
13. Lehtolainen L. Zeit zu sterben. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, 2002. 285 S.
14. Möckel K. Kriminalromane. Berlin: Verlag Das Neue Berlin, 1984. 207 S.
15. Paul H. Deutsches Wörterbuch. Tübingen: Niemeyer, 1992. 1130 S.
16. Seghers A. Das Ende. Moskau, 1951. 126 S.

Derkevych N. Semantics of derived verbs with the prefix *er-* in the artistic text

Summary. The article analyzes language communication, its complex integrated process, which is focused on transmitting information, reflecting social behaviour and social relations between people. The diversity of these relationships is reflected in utterances that are the product of actions or linguistic acts. The structure of sequences of speech acts is embodied in a coherent text. Features of the text such as comprehensiveness, consistency, coherence, completeness characterize it as the basic unit of communication. Some of these features belong to its external form, others – to the internal. The set of linguistic means together with their content create the external form of the text, i.e. it is what is directly perceived by the reader. Everything that the reader understands is the internal form of the text, i.e. the cognitive formation, which is formed in the intellect and correlates with the external form not partially, but completely, corresponding to the totality of all linguistic means. There is an opinion that the text should be prepared in advance for the purpose of special selection of its elements, its expanded and clearer organization. Such preparation of the text aims the presence of a communicative task, which determines the necessary influence on the person with whom communication is carried out. The communicative task controls the process of formation of the idea, is a holistic intellectual formation that models in a condensed form the content of the future text. Thus, language tools are selected and organized to form a specific and holistic way of verbalizing the content, which is consistent with the author's intention. The constant replenishment of the vocabulary of a language with derivative words is a very suitable material for studying the ways of language functioning, its connection with the development of society. The study of semantic structure in the context of a new derived word, which is able to fix the direct act of word formation, as well as to interpret the new formation, used in it, opens up especially wide prospects. A derived word, as a unit of text, acquires the ability to store information that is associated with the formation of its structure based on the display of different word-forming meanings and serves to convey this complex information simultaneously.

Key words: derived word, semantic structure of the text, syntactic unit, communicative function, word-forming process, motivating feature.